

PAUL HIRST

RĂZBOI ȘI PUTERE ÎN SECOLUL XXI

Statul, conflictul militar și
sistemul internațional

Traducere de
Nicolae Năstase



Revoluțiile militare

Este larg răspândită credința că ne găsim într-o perioadă de transformări revoluționare în domeniul militar, numită de cei care susțin această teză „revoluția militară” (*revolution in military affairs* - RMA). Este posibil ca tehnologia militară, organizarea forțelor armate, ca și natura și scopul războaielor să se afle în curs de transformare rapidă. Aceste schimbări par a se fi aglomerat și accelerat odată cu încheierea Războiului Rece. Unele dintre pretențiile acestei revoluții, cum ar fi aceea că va împrăști „negurile” războiului și va întări dominația permanentă a ofensivei asupra defensivei, sunt atât de categorice încât obligatoriu trebuie plasate în context. Revoluțiile în chestiunile militare nu sunt noi, iar cea cu care ne confruntăm nu pare a fi fără precedent ca dimensiuni, în ciuda afirmațiilor unora dintre avocații săi. Lumea modernă a fost creată prin două revoluții militare majore și prin două schimbări importante în tehnologia militară, care s-au succedat rapid după cea de-a doua revoluție transformatoare.

Revoluția prafului de pușcă din secolul al XVI-lea, care a coincis cu formarea statului suveran teritorial modern, este prima revoluție militară majoră. Aplicarea revoluției industriale în domenii ce țin arta războiului, fenomen ce a început la mijlocul secolului al XIX-lea, este cea de-a doua. Aceasta din urmă a dus la războaiele totale care au dominat prima jumătate a secolului douăzeci și au format într-o măsură considerabilă instituțiile și balanța de putere din lumea în care trăim astăzi. Mecanizarea războiului și apariția armelor nucleare au urmat curând, în siajul acestei a doua mari transformări, la intervale de cincizeci de ani. Una a definit forțele convenționale actuale ale marilor puteri, iar cea de-a doua a constituit motivul pentru care astfel de forțe nu pot fi utilizate eficient de aceste puteri una împotriva alteia.

Cauzele, evoluțiile și efectele acestor două revoluții majore ne pot învăța multe lucruri, îndeosebi ce înseamnă transformarea rapidă a tehnologiilor militare pentru forțele armate, societăți și relații între state. Transformarea tehnologică apare dintr-o gamă de condiții și presiuni sociale mergând în sensul unor noi adaptări

tehnice. Ea se autogenerază și nu este o forță exogenă pură. Dar anumite schimbări, odată puse în mișcare, par a acționa ca și cum ar fi tocmai o astfel de forță și obligă ansamblul relațiilor sociale care le înconjoară să li se adapteze. Aceste inovații tehnologice specifice sunt urmate îndeaproape de transformări majore ale organizării militare și ale societății în ansamblu. Astfel de schimbări organizaționale și sociale subsecvente nu sunt în nici un caz efecte simple și directe ale schimbării mijloacelor prin care se poartă războiul. Ele sunt inovații sociale tipice, necesare pentru a realiza întreaga putere a noilor arme.¹

Capitolul de față se va concentra în principal asupra schimbării tehnologice din domeniul militar, dar pe măsură ce vom avansa va deveni clar că astfel de schimbări au adeseori influențe complexe și chiar contradictorii asupra structurilor politice și relațiilor internaționale. Acest lucru ar trebui să ne pună în gardă împotriva tentației de a prezice efecte politice și sociale directe și nemijlocite pe baza schimbărilor curente din domeniul militar. De asemenea, lungă perioadă de stagnare tehnologică, dintre 1650 și 1850, ar trebui să ne reamintească faptul că schimbarea tehnologică nu este în mod necesar continuă. Aceasta a fost o perioadă în care apărarea era dominantă, fiind contracarată în principal de factori politici și sociali care au modificat dimensiunea, competența și motivațiile forțelor armate ale unei dintre marile puteri. De aceea, ar fi posibil ca după o perioadă de schimbări majore și rapide din următoarea jumătate de secol tehnologia militară să se lovească de limitările de bază ale tehnologiilor informaționale și de proiectare. Așadar, un impuls de schimbare radicală, urmat de stagnare este perfect posibil.

Atât în secolul al XVI-lea cât și în secolul al XIX-lea, contemporanii au fost pe deplin conștienți de schimbările care aveau loc și s-au gândit la moduri în care ar putea să le înțeleagă și să le controleze. Intervalele dintre 1500 și 1650 și cel dintre 1815 și 1950 au produs o literatură vastă de comentarii militare și reflecții mai largi asupra războiului. Intelectualii civili și militari s-au străduit să țină pasul cu noile schimbări și să le reconfigureze în moduri ce li se păreau adecvate. Imaginea caricaturală a unei aristocrații conservatoare, incapabilă să se adapteze la armele de foc în primul interval, și a organizării militare napoleoniene rigide, incapabilă să înțeleagă potențialul ucigaș al noilor arme,

în cel de-al doilea, este mult prea lipsită de nuanțe. Elitele tradiționale s-au dovedit extrem de deschise schimbării. Războiul este condus de idei despre modul în care se pot utiliza armele și sistemele militare în aceeași măsură în care este condus de înseși schimbările organizaționale și tehnice. De aceea, ideile sunt de o importanță crucială și trebuie să ne oprim cu o atenție deosebită asupra ideilor actuale despre războaiele și armele viitorului, ceea ce vom face în capitolul 3. Am avea nevoie de mult noroc pentru a ajunge la nivelul de înțelegere și de reacție atins de intelectualii civili și militari dinaintea noastră, în perioade de transformări radicale.

Revoluția militară a secolului al XVI-lea

Prima dezbateră asupra „revoluției militare” a început o dată cu publicarea cărții lui Michael Roberts *The Military Revolution 1560-1660*, în 1956 și a produs o literatură istorică abundentă și în continuă creștere.² Controversa se rezumă, în mare, la a afla unde, cum sau când s-a produs această revoluție. Schimbările survenite în domeniul războiului, statului și societății între 1500 și 1700 au fost uriașe. Istoricii nu se pot pune de acord asupra importanței unor schimbări sau a unor subperioade precise ori aleg o perioadă întreagă și decid că revoluția s-a întâmplat deoarece la sfârșitul ei lucrurile stăteau cu totul altfel decât la început. Ar fi obositor să descriem detaliat această bătălie istoriografică într-o carte care încearcă să înțeleagă viitorul, dar este esențial să acordăm o oarecare atenție chestiunilor dezbătute. Aceasta ne va ajuta mai ales să punem sub semnul întrebării câteva dintre afirmațiile excesive despre efectele politice ale revoluției militare, făcute de mulți cercetători. Voi încerca să demonstrez că primele forțe care au determinat schimbarea erau de natură tehnologică și că efectele lor se manifestau pe deplin înainte de începerea revoluției despre care vorbește Roberts, în 1560. Într-adevăr, schimbările pe care le descrie pot fi văzute ca procese adiacente ale adaptării tacticilor și organizării militare în vederea exploatării cât mai eficiente a potențialului noilor arme.

Un eveniment radical s-a petrecut la cumpăna dintre secolele al XV-lea și al XVI-lea. În 1494, regele francez Carol al VIII-lea a condus o armată în Italia, iar în cursul campaniei a modificat modul

de desfășurare a războiului din peninsulă, deschizând o perioadă de transformări militare decisive ce a durat până în 1559. Franța și Imperiul Spaniol-Habsburgic se luptau pentru supremație. Un moment esențial al succeselor preliminare ale francezilor a fost un șir de asedii duse cu ajutorul unui tun de bronz modern, foarte mobil, care trăgea cu proiectile de metal. Aceste arme au distrus rapid zidurile fragile și adesea prost întreținute ale orașelor și fortărețelor italiene. Drept urmare, a fost deblocat războiul de poziții care înghețase luptele din Italia pentru o bună parte din secol. Într-un singur an francezii au traversat peninsula și au intrat în Napoli, realizare fără precedent. Contemporanii erau pe deplin conștienți de acest lucru. Istoricul și politicianul Francesco Guicardini a înțeles corect invazia franceză ca fiind atât o formă revoluționară de război cât și o transformare fundamentală a politicii italiene.³

Desigur, tunurile nu erau ceva nou în 1494. Ele erau utilizate încă din secolul al XIV-lea și cunoscuseră o creștere în eficiență dramatică încă de la mijlocul celui de-al XV-lea. În 1453, turcii au folosit tunuri pentru a distruge zidurile Constantinopolului. În același an, noua artilerie creată de frații Bureau a dus la prăbușirea completă a pozițiilor engleze din Franța. Acestea depindeau de o rețea complexă de castele și orașe fortificate, construită cu grijă de-a lungul Războiului de o sută de ani. Castelul și orașul fortificat evoluaseră până la punctul în care o garnizoană relativ redusă numeric putea ține piept unei forțe de asediu importante. Astfel, statul care se apăra obținea răgazul necesar pentru a mobiliza o armată de uscat și a respinge atacatorii, eliberând zonele asediate. Căderea rapidă a punctelor de rezistență sub focul noilor mașinării de luptă a depășit capacitatea englezilor de a răspunde cu mijloacele limitate pe care le aveau la îndemână. Modul de a duce războiul a balansat de la preeminența defensivei la cea a ofensivei.

În 1494 noutatea consta în mobilitatea tot mai mare a tunurilor și în creșterea puterii lor de foc, dar cu adevărat revoluționar a fost răspunsul la aceste evoluții. Proporțiile șocului resimțit de orașele-state italiene a dus la o adaptare rapidă în domeniul fortificațiilor. Începând din 1470 fortificațiile italiene se transformau ca răspuns la praful de pușcă, iar arhitecții italieni au fost cei mai avansați în producția de idei novatoare. Începutul secolului al XVI-lea

a fost o perioadă de experimentări și inovații susținute. Până în 1530 primele exemple complete ale noului sistem de fortificații erau construite, urmând să devină soluția-standard acceptată împotriva artileriei pentru următorii trei sute de ani. Ea consta în perdele de ziduri îngropate parțial în spatele unor șanțuri largi și întărite de blindaje oblice din pământ bătătorit. Zidurile aveau bastioane ascuțite pentru arcași la colțuri, fiecare fiind capabil să le sprijine pe cele mai apropiate printr-o întrepătrundere a ariilor de foc. Cercetătorii din epocă erau destul de conștienți de sursa inovației din moment ce au numit acest model al bastioanelor ascuțite *la trace italienne*.

Noul sistem de fortificații a restabilit echilibrul dintre apărare și atac, iar apoi, de-a lungul secolului, a adus din nou în avantaj atacul. Pe la 1850, oriunde fusese adoptat pe scară largă noul sistem defensiv, războiul se transforma într-o luptă de poziții, dominată din nou de asedii. De aceea, Războiul de Opt Ani, care a asigurat independența Țărilor de Jos față de Spania, a fost în principal o încercare a spaniolilor de a penetra centura fortificată densă a orașelor olandeze. Noul tip de asediu era costisitor atât din punct de vedere uman cât și financiar. Drept urmare, războiul a devenit mai lent și lipsit de momente decisive, cu armate care mărșăluiau și contra-mărșăluiau încet între zonele fortificate sau erau blocate în asedii majore.

Acest caracter indecis al războiului a avut un efect politic major: a contribuit la împiedicarea formării unei hegemonii imperiale în Europa. Fortificațiile erau esențiale pentru a bloca încercările habsburgilor de a controla Europa și tentativele otomane de acces în Europa Centrală și în zona vestică a Mediteranei. Imperiul Habsburgic nu a reușit să înfrângă puterile protestante germane, iar Spania a pierdut Țările de Jos. Turcii fuseseră blocați după două mari asedii, Viena în 1529 și Malta, în 1565. Nici spaniolii și nici otomanii nu au reușit să profite pe deplin de avantajul resurselor umane și financiare oferite de imperiile lor extinse, transformându-le în hegemonii stabile asupra altor state. Acest lucru a asigurat supraviețuirea unui număr de state teritoriale rivale aproximativ egale. În consecință, sistemul de state care s-a format coerent în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și care a caracterizat Europa până la Primul Război Mondial se datorează într-o măsură importantă

caracterului adesea indecis al războiului, provocat mai ales de prima parte a revoluției prafului de pușcă. Pentru a nu se crede că acord o importanță nejustificată acestui caz, trebuie să reținem că Spania și Imperiul Otoman dețineau superioritatea numerică în fața unor state mai slabe și că erau puterile militare cele mai eficace din epocă.⁴ Dacă tehnica militară ar fi favorizat ofensiva, războaiele ar fi putut duce la apariția a două imperii hegemonice, unul catolic și unul musulman, aflate în conflict.

Succesul francezilor în Italia a fost de scurtă durată. În 1495 au debarcat spaniolii pentru a-i înfrunța. La Cerignola, în 1503, armata spaniolă a administrat o înfrângere drastică celei franceze. A reușit acest lucru folosind infanteria protejată de tranșee și dotată cu arme de foc. Într-o serie de ciocniri petrecute în apropiere de Ceresole, în 1544, arhebuza (premergătoare muschetei) și artileria de câmp au transformat tactica. Armele de foc au făcut apărarea la fel de importantă în câmp deschis ca și în spatele zidurilor. Tacticile de luptă se concentrau acum pe obținerea unei poziții strategice avantajoase și purtarea luptei din poziții protejate pregătite din timp, atunci când era posibil. Cavaleria grea a devenit din ce în ce mai ineficientă. Halebardele, care fuseseră o armă decisivă în mâinile elvețienilor de-a lungul secolului al XV-lea, au devenit din ce în ce mai mult o apărare pentru numărul tot mai mare de arhebuzieri din armate.

Un arhebuzier cu pregătire minimă putea fi trimis pe front după aproximativ șase săptămâni de antrenament. Tiparnița a făcut accesibile pentru întreaga Europă manuale de pregătire elementară. Conținutul lor se reducea la o serie de acțiuni simple de încărcare și declanșare a muschetei și de mânăuire a halebardei, ce trebuiau repetate.⁵ Rezultatul a fost acela că unități mici formate din soldați experimentați și amatori entuziaști puteau pregăti rapid armate improvizate importante numeric. Astfel de manuale au fost de mare ajutor în războiul civil britanic la pregătirea armatelor adunate rapid. Armele de foc au făcut soldații ușor de recrutat și de înlocuit. Acest lucru le-a redus statutul. Noul sistem de pregătire constituia un fel de *taylorism* premodern și încuraja subcalificarea. De asemenea, noile arme au făcut ca soldații să fie mai ieftini. Acest lucru, împreună cu marele număr de oameni săraci sau lipsiți de un loc de muncă, victime ale schimbărilor economice și ale revoluției prețurilor din secolul al XVI-lea, au

Respectiv, făcut posibilă ridicarea unor armate mai mari. Un alt aspect este acela că după o înfrângere armata putea fi înlocuită, putându-se crea, de asemenea, armate de rebeli care să sfideze conducătorii detestați.

În general se consideră că transformările militare din secolul al XVI-lea au crescut costul războaielor, favorizând astfel centralizarea puterii și apariția statului modern. Statul centralizat a fost capabil să elimine toate puterile inferioare și să impună un monopol al violenței. Acest lucru ar putea fi valabil în relația sa cu mica nobilime, care nu se putea baza decât pe o mână de angajați înarmați și pe castele dărăpănate, nefiind angajată în luptă contra monarhilor de mai multă vreme. Orașele bogate importante și puterile mai mici, datorită noilor arme, aveau posibilitatea de a se opune centralizării și anexării. Astfel, Marele Ducat al Mantovei a utilizat fortificațiile moderne pentru a-și păstra independența în timpul războaielor italiene.⁶ Armatele din războaiele religioase din Franța și Germania, cele din rebeliunea olandeză, din războiul civil englez și diversele revolte locale de la mijlocul secolului al XVII-lea s-au ridicat împotriva autorității instaurate și de multe ori au avut succes. Statul teritorial suveran modern s-a format într-un secol și jumătate de lupte religioase, pentru independență locală și sociale din care marile puteri centralizatoare nu au ieșit întotdeauna victorioase. Spania a fost înfrântă în Țările de Jos, ca și cauza imperialistă în Germania sau monarhia Stuart în Anglia.

Praful de pușcă nu a distrus ordinea feudală. La 1500 fundamentele sale economice și politice se aflau într-o stare de disoluție avansată în Europa de Vest. Familiile nobile europene s-au reinventat ca rentieri sau ca funcționari de stat. Noile state aflate în competiție unele cu altele și luptând în interior împotriva conflictelor religioase și revoltelor pentru independență locală erau fragile din punct de vedere administrativ și adesea incapabile să impună pe plan intern ceva care ar fi semănat cu monopolul violenței. Toate statele importante s-au confruntat cu crize repetate ale autorității în secolul al XVI-lea și la începutul celui de-al XVII-lea. Conflictelor religioase au divizat societatea ideologic. Catolicii și protestanții se luptau pentru preeminență în interiorul statelor, distrugând mecanismele politice, iar statele ajutau rebeliunile religioase din alte state fie din motive ideologice fie din rațiuni de stat. Reforma a generat un război civil european

mult mai extins și mai sângeros decât cel dintre comuniști și fasciști în anii 30.

În orice caz, pe la mijlocul secolului al XVII-lea majoritatea statelor reușiseră să rezolve conflictele interne armate și începuseră să controleze dizidența religioasă. Statul francez i-a înfrânt militar pe hughenoti în 1628 și a putut să triumfe împotriva unei serii de revolte locale și ale nobililor, numite Fronde, prin 1653. Spania a anihilat revolta catalanilor, dar nu a putut împiedica reafirmarea independenței portughezilor. Anglia a reușit să ia o măsură de stabilitate politică prin reinstaurarea lui Carol al II-lea în 1660. Efectul păcii de la Westfalia, din 1648, prin care s-a încheiat războiul de treizeci de ani, a fost acela de a stabili relația dintre teritoriu și religie în Germania. Această țară a constituit centrul războaielor religioase și „gaura neagră” care a subminat orice formă de stabilitate anterioară a sistemului internațional obligând celelalte puteri să intervină pe teritoriul său în sprijinul coreligionarilor lor. Tratatul a recunoscut că anumite state vor fi catolice sau protestante, acceptând balanța de putere a momentului, și a reprezentat înfrângerea partidei imperiale care dorea să impună hegemonia catolică. Puterile externe care au intervenit în Germania, Franța și Suedia, îndeosebi, au convenit să rămână fidele armistițiului religios în Germania și s-au angajat să nu intervină în afacerile interne ale statelor ce formau Imperiul.

Westfalia inițiază acceptarea pe scară largă a principiului neintervenției în afacerile interne ale unui stat. Acest principiu și obligația corespondentă a recunoașterii mutuale sunt elementele constitutive ale suveranității statelor. Fiecare stat este acceptat ca membru legitim al sistemului fără referiri la ideologie. Dată fiind neintervenția altor state în chestiunile religioase interne, statul își poate folosi eficient instrumentele administrative și capacitățile militare împotriva inamicilor interni. În acest fel, dimensiunea internațională a recunoașterii mutuale este centrală pentru ca statul să obțină monopolul violenței în interiorul granițelor sale. Neintervenția și recunoașterea mutuală cer ca entitățile politice să se conformeze modelului statului suveran, fiecare deținând controlul exclusiv al unui teritoriu dat.

Motivul pentru care menționăm aceste aspecte ale sistemului internațional aici, urmând a ne întoarce la ele în capitolul 2, este calitatea lor esențială pentru explicarea atât a periodicității cu

care statele obțin capacități militare majore destinate violenței externe - de ce are loc o schimbare dramatică în jurul anului 1660 - cât și a naturii războaielor duse, cu trecerea de la războaie complexe, cu motivații diverse, incluzând intervențiile în favoarea coreligionarilor, către războaie bazate pe rivalitățile dintre state. Acordurile dintre state erau cruciale pentru formarea capacității lor de a-și controla propriile teritorii. Odată atins acest scop, ele își puteau organiza capacitățile de luptă, mijloacele de a exercita violența, orientându-le către exterior.

Ar fi ridicol să deducem toate schimbări din revoluția prafului de pușcă. Dar fortărețele și muschetele au jucat un rol crucial în crearea balanței de putere care a fost recunoscută formal în 1648. Scriind către sfârșitul secolului al XVIII-lea, Edward Gibbon susținea că armele de foc au adus siguranța popoarelor civilizate în fața barbarilor, ferindu-le de soarta Imperiului Roman.⁷ Desigur, praful de pușcă a crescut enorm puterea statelor europene împotriva popoarelor neeuropene, dar teza lui Gibbon poate fi întoarsă pe dos: praful de pușcă a asigurat Europa împotriva hegemoniei unui singur stat, asemănător Imperiului Roman.

Noile arme de foc au fost introduse la început în armate medievale târzii. Acestea erau mai ales unități de mercenari, la care se adăugau nobili și angajați ce serveau în baza obligațiilor feudale. Organizări militare moderne au apărut de-abia pe la sfârșitul secolului al XVI-lea. Cei mai avansați erau spaniolii, urmați de olandezi. Combinația dintre halebarde și arme de foc încuraja formarea unor unități relativ mici care puteau coordona puterea de foc și apărarea (deși continuau să se formeze și mari unități de halebardieri). Astfel de unități au creat o armată articulată, ce putea fi desfășurată după imperative strategice. În secolul al XVI-lea interesul pentru tratatele romane de artă militară atinge cote maxime. Legionile romane au constituit ultima mare armată europeană ce putea fi desfășurată tactic în unități multiple organizate: cohorte și centurii. În secolul al XVI-lea au apărut cele mai multe grade militare (general, colonel, căpitan și locotenent).

Cu toate acestea, majoritatea armatelor au rămas până spre sfârșitul secolului al XVII-lea destul de șubrede din punct de vedere tactic și administrativ. Ele erau mobilizate de state încă

fragile fiscal, care nu-și puteau permite întreținerea unor mari armate permanente, ca să nu mai vorbim de administrarea lor eficientă. Cei mai mulți dintre soldați erau mercenari angajați pentru campanii precise de contractori privați ce acționau în baza unei autorizații oficiale. Armatele permanente formate din trupe disciplinate au fost o creație a sfârșitului secolului al XVII-lea, iar cei mai mulți soldați nu erau cazați încă în cazărmi, sub supraveghere permanentă, nici până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Adoptarea pe scară largă a baionetei, prin 1690, a dat posibilitatea oricărui soldat de a deveni mușchetar, crescând enorm puterea de foc a armatelor. Acest lucru a dus la punerea unui accent mai mare pe formațiunile liniare, pentru un efect mai puternic și, prin urmare, pe instrucție, pentru a menține ordinea unor astfel de formațiuni. Eficiența a crescut mult, fără îndoială, dar consecințele nu pot fi comparate cu cele ale revoluției armelor de foc de la începutul anilor 1500.

Revoluția în domeniul armelor nu a fost însoțită în paralel de nici o modificare corespunzătoare a condițiilor de desfășurare a ostilităților. Războiul era limitat de anumite constrângeri fundamentale. În primul rând, producția agricolă scăzută. Aceasta limita drastic numărul de bărbați care puteau fi rezonabil transferați din viața civilă în armată în timpuri normale și chiar în perioade de tulburări economice, când exista un mare surplus al mâinii de lucru, restrângea opțiunile armatei în principal la săraci, infractori și vagabonzi. Mai important, acest lucru limita posibilitățile armatei de a se întreține din producția locală chiar și în regiuni bine dezvoltate, cum este cazul Flandrei. În al doilea rând, drumurile proaste reduceau mobilitatea, mai ales pe vreme ploioasă. Din acești doi factori luați împreună rezultă că era dificil să aduni 30.000 de oameni într-o regiune, sperând să-i poți hrăni. În al treilea rând, s-a dovedit că armatele erau greu de menținut într-un teritoriu iarna, când hrana se obținea cu dificultate iar frigul și umezeala creșteau riscul îmbolnăvirilor. Armatele, de obicei, plecau în campanii vara și sperau să ocupe una sau două poziții fortificate unde să poată ierna. Dacă nu reușeau acest lucru erau, în general, retrase și lăsate la vatră.

Administrațiile centrale laxă, fragilitatea fiscală, constrângerile fizice care limitau operațiunile și avantajul defensivei au făcut campaniile decisive dificil de susținut. Desigur, era posibilă